

30

Зборник Етнографског института САНУ

Религија,
религиозност
и савремена
култура

ЕТНОГРАФСКИ
ИНСТИТУТ САНУ

Религија, религиозност и савремена култура
Од мистичног до (и)рационалног и *vice versa*

ISBN 978-86-7587-074-6

INSTITUTE OF ETHNOGRAPHY SASA

Collection of Papers, Volume 30

Religion, Religiosity and Contemporary Culture From Mystical to (I)rational and *vice versa*

Editor in chief
Dragana Radojčić

Editor
Aleksandra Pavićević

International editorial board
Radost Ivanova, Elephterios Alexakis, Jana Pospíšilová, Karl Kaser, Gabriela Kiliánová,
Milica Bakić-Hayden, Ingrid Slavec-Gradišnik, Marina Martynova, Fernando Diego Del
Vecchio, Kjell Magnusson, Tatiana Podolinska, Peter Finke

Editorial board
Gojko Subotić, Sofija Miloradović, Jelena Čvorović, Srđan Radović, Aleksandra
Pavićević, Lada Stevanović, Ildiko Erdei, Jelena Jovanović

The reviewers
Mirko Blagojević, Danijel Sinani, Đorđina Trubarac-Matić, Lada Stevanović, Gordana
Blagojević, Goran Pavel Šantek, Dušan Ivanić, Vesna Peno

Secretary
Marija Đokić

The Content of the publication was accepted at the meeting of the Editorial board of the
Institute of Ethnography SASA, June 9th 2014.

BELGRADE 2014.

ISBN 978-86-7587-074-6

ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ

Зборник 30

Религија, религиозност и савремена култура Од мистичног до (и)рационалног и *vice versa*

Главни и одговорни уредник

Драгана Радојичић

Уредник

Александра Павићевић

Међународни уређивачки одбор

Радост Иванова, Елефтериос Алексакис, Јана Поспишилова, Карл Касер, Габриела Килианова, Милица Бакић-Хејден, Ингрид Славец-Градишник, Марина Мартинова, Фернандо Диего Дел Векио, Шел Магнусон, Тагиана Подолинска, Петер Финке

Уређивачки одбор

Гојко Суботић, Софија Милорадовић, Јелена Чворовић, Срђан Радовић, Александра Павићевић, Лада Стевановић, Илдико Ердеи, Јелена Јовановић

Рецензентски тим

Мирко Благојевић, Данијел Синани, Ђорђина Трубарац-Матић, Лада Стевановић, Гордана Благојевић, Горан Павел Шантек, Душан Иванић, Весна Пено

Секретар уредништва

Марија Ђокић

Садржај Зборника бр. 30 усвојен је на седници Редакције Етнографског института САНУ одржаној 9. јуна 2014. године

БЕОГРАД 2014.

Издавач
ЕТНОГРАФСКИ ИНСТИТУТ САНУ
Кнез Михаилова 36/IV, Београд, тел. 011-2636-804
eisanu@sanu.ac.rs
www.etno-institut.rs

Рецензенти
Др Мирко Благојевић, виши научни сарадник
Проф. др Данијел Синани

Лектор
Софија Милорадовић

Превод
Ђурђина Шијаковић
аутори текстова

*Дизајн корица и
техничка припрема*
Атеље, Београд

Штампа
Чигоја Београд

Тираж
500 примерака

Радови сарадника ЕИ САНУ у овом Зборнику су са
пројекта: 177028, који у целини финансира
Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Штампање публикације финансирано је из средстава
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије

Садржај Summary

Реч уреднице / Editorial

- Александра Павићевић, *Религија, религиозност и савремена култура. Од мистичног до (и)рационалног и vice versa* 7
Aleksandra Pavićević, *Religion, Religiosity and Contemporary Culture. From Mystical to (I)rational and vice versa* 12

Религија на Балкану: Између секуларизације и нових / старих културних пракси / Religion in the Balkans: Between Secularization and new / old Cultural Praxes

- Милица Бакић Хејден, *Религија и религијски ауторитет у доба секуларизма и глобализације – неке импликације за Балкан* 19
Milica Bakić-Hayden, *Religion and Religious Authority in the Age of Secularism and Globalization: Some Implications for the Balkans* 36
- Александра Павићевић, Ивица Тодоровић, *Религија, идентитет и културне промене. Српско друштво на почетку трећег миленијума* 39
Aleksandra Pavićević, Ivica Todorović, *Religion, Identity and Cultural Changes. Serbian Society at the Beginning of Third Millennium* 56
- Goran Pavel Šantek, *Postati novi čovjek. Sakralna reidentifikacija na Neokatekumenskome putu* 57
Goran Pavel Šantek, *Becoming a New Man. Sacral Reidentification on the Neocatechumenal Way* 72
- Михаило Смиљанић, *Утицај верске наставе на живот и ставове ученика – резултати анкете спроведене у београдским школама* 73
Mihailo Smiljanić, *Influence of Catechism on Life and Attitudes of Schoolchildren: Results of Inquiry Conducted in Belgrade Schools* 84

Религија, уметност и свакодневица / Religion, Art and Everyday Life

- Тодор Митровић, *Хипервизантијски парадокс: Зашто је могуће / потребно говорити о стилу савременог црквеног сликарства у Србији?* 87
Todor Mitrović, *Hyperbyzantine Paradox: Is it Possible / Useful to Analyze the Stylistic Aspects of Contemporary Serbian Church Painting?* 103

Katerina Seraidari, <i>Materiality and Modernity in Greek Religious Discourses and Practices: from Bodies to Icons</i>	105
Катерина Сераидари, <i>Материјалност и модерност у религијском говору и праксама у Грчкој: од тела до икона</i>	114
Милеса Стефановић-Бановић, <i>Употреба предмета са хришћанском симболиком у свакодневном животу у Србији</i>	115
Milesa Stefanović-Banović, <i>The Usage of Objects with Christian Symbolic in Everyday Life in Serbia</i>	125

Историјски и савремени облици конфесионалних идентитетских пракси / Historical and Contemporary Forms of Confessional Identity Praxes

Драгана Радојичић, <i>Верски, друштвени и културни аспекти руских миграција у Боку Которску. Руско гробље и духовно заједништво</i>	129
Dragana Radojičić, <i>Confessional, Social and Cultural Aspects of Russian Migrations in Boka Kotorska. The Russian Cemetery and the Spiritual Union</i>	141
Istvan Povedak, <i>Invisible Borders. Christian-Neopagan Syncretism in Hungary</i>	143
Иштван Поведак, <i>Невидљиве границе. Хришћанско-неопагански синкретизам у Мађарској</i>	156

Излет у хришћанску антропологију / Excursion to Christian Anthropology

Звездана Остојић: <i>Прилози за хришћанску антропологију. Владика Николај Велимировић</i>	159
Zvezdana Ostojic, <i>Contributions for Christian Anthropology. Bishop Nikolaj Velimirović</i>	171

Религија, књижевност и фолклор / Religion, Literature, Folklor

Милина Ивановић Баришић, <i>Празнично честитање – од религијског контекста до секуларног обичаја</i>	175
Milina Ivanović Barišić, <i>Holiday Greetings – From Religious Context to Secular Custom</i>	185
Нина Аксић, <i>Звоно као фолклорни мотив у поезији српских песника друге половине XIX и прве половине XX века</i>	187
Nina Aksić, <i>The Bell as a Folklore Motive in Serbian Poetry of the Late 19th and Early 20th Century</i>	199
Ђурђина Шијаковић, <i>'Εἰς ὄρος! Планина и менадизам у Еурипидовим Βακχαма</i>	201
Đurđina Šijaković, <i>'Εἰς ὄρος! Mountain and Maenadism in Euripides' Bacchae</i>	216

Драгана Радојичић

Етнографски институт САНУ, Београд

dragana.radojicic@ei.sanu.ac.rs

Верски, друштвени и културни аспекти руских миграција у Боку Которску Руско гробље и духовно заједништво¹

Уз помоћ литературе, архивске грађе, рада на терену и медија разматран је период након Октобарске револуције до данас и емигранти – *елита царске Русије*, они који су заувек остали у Боки Которској. Духовни мир налазили су у српским православним црквама, у којима су ишли на богослужење; у њима су се венчавали, крстили, сахрањивали. Од почетка 21. века руски држављани у великом броју стижу у Црну Гору, а многи од њих ту формирају свој други или пак једини дом. Наглашава се улога *Друштва српско-руског пријатељства за Херцег Нови и Боку Которску*, које је у великој мери заслужно за обнављање духовног заједништва кроз примарни циљ које је оно себи поставило, а односио се на обнову и заштиту *Руског гробља* на Савини и изградњу цркве Св. Теодора Ушакова.

Увод

У раду се у ширем контексту посматра духовно заједништво становника Хецег Новог и Руса – емиграната након Октобарске револуције и нових миграната с почетка 21. века, овом приликом кроз само један сегмент – ревитализацију Руског гробља у Херцег Новом и подизање и духовно деловање цркве Св. Теодора Ушакова. Верски, друштвени, културни и религијски аспекти и духовно заједништво засновани су на чињеници да и једни и други (домицилно становништво и Руски држављани) већински припадају истој православној вери, поред снажних историјских и културних веза које броје векове.

Кључне речи:
миграције, Руско гробље, црква Св. Теодора Ушакова, духовно заједништво.

¹ Овај текст је резултат рада на пројекту 177028 који финансира Министарство просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

Историјске чињенице, стање на терену, религијски контекст, питање идентитета, антропологија града – све то могу бити оквири унутар којих је могуће сместити податке релевантне за ову тему. Највећи изазов у истраживању ове теме, с обзиром на то да је досад остала необрађена, представља недостатак новије стручне литературе, пре свега имајући у виду контекст у коме се духовно заједништво посматра вишедимензонално. Од 2005. године, са експанзивним доласком руских држављања у Црну Гору, отпочела сам са бележењем појава на терену. Бројни информатори на терену пружили су ми у периоду од 2006. до 2009. године обиље информација, поред података који су ми били доступни из медија. Користила сам релевантну литературу и архивску грађу, међутим када је у питању наслов овога рада, много тога измиче у смислу коначног дефинисања духовног „утапања“ верника који припадају истој вери, али различитим народима и културама у глобалном свету, а унутар локалне градске средине.

Место општег интересовања и стручног разматрања многих дисциплина, сада већ традиционално и антропологије/етнологије, јесу град и култура града, о чему говори Срђан Радовић у монографији „Град као текст“. (Радовић 2013, 9) Тако и ову тему можемо ставити и у контекст урбаног, *ако је тачно да припадамо цивилизацији која је неповратно урбана*. (Исто)

Рад има за циљ и да укаже на духовно прожимање и разумевање унутар фино испредених историјских – глобалних нити, идентитета личних, колективних сећања и праксе.

Духовно заједништво кроз историјски контекст

Из *мора глобализма* допловио је и *руски талас* на обале Боке Которске други пут у последњих сто година.

Генеа руско-бокешких веза траје од школовања првих руских помораца у Перасту крајем 17. века, преко учешћа Бокеља у стварању руске морнарице током 18. века, као и кроз руску управу Боком почетком 19. века. (Ковачевић 1972, 137–155) У Боку Которску емигрирала је *елита царске Русије*. Били су то углавном официри високог ранга, затим професори, лекари, уметници, и њихове породице. Многи од њих остали су да ту живе и раде. Краљевина Срба, Хрвата и Словенаца примила је више од 20.000 хиљада избеглих Руса након Октобарске револуције, а прве избеглице била су тридесет три виша официра из штаба генерала Врангела. Највећи број њих искрцао се у луци Зеленика (Херцег Нови) и био је размештен углавном у околним насељима. У време њиховог досељавања још су се увек осећале последице рата, а тешка економска ситуација локалног становништва додатно је отежавала положај избеглих Руса. Војне и локалне власти координирано су водиле бригу о њиховом смештају и лечењу уз помоћ руског Црвеног крста. (Јовановић 1996, 141, 190–218, 282–285, 305–306)

Пристигли Руси основали су у новој средини бројна удружења која су се бавила образовањем, културном и уметничком делатношћу. Руски емигранти су на овим просторима остали запамћени по бројним културним дешавањима.

Музички су били веома образовани, те су приређивали концерте, класичне музике вечери оперских арија, подучавали су француски и руски језик, као и балет. У насељу Игало, које је тада бројало око три стотине становника, основали су Руско филателистичко друштво, које је издавало свој билтен „Росика“, који је дистрибуиран по целом свету. (Црнић- Пејовић 1985, 281–284)

Деценију након доласка, изван број Руса се у потрази за бољим условима живота одеселио у друге крајеве Краљевине Југославије.

У белешкама Тома К. Поповића највише података око живота руских избеглица у Херцег Новоме односи се на делатност цркве, односно руских црквених лица. Половином јула 1920. године, руски епископ одржао је у близини цркве Св. Ане парастос свим Русима који су као избеглице умрли у Херцег Новоме. Томо К. Поповић је запазио да је било присутно мало *домаћих људи*, вероватно јер нису били обавештени – сматрао је. Епископ је одржао говор о стању у Русији, упоредивши га са катастрофом на Косову: *Пошто жилави српски народ није сасвим подлегао него свејез, подмлађен и снажан опет се подигао тако ће и народ руски, нас неће бити, али Руса неће нестати они ће опет бити страх врагом нашим*. Истог месеца је у посети манастиру Савини, а затим и Котору, дошао епископ новгородски преосвећени Сергије, вративши се потом у Дубровник, где је био на лечењу. Током децембра 1920. године, у манастиру Савини одржана је и литургија на којој је служило шест руских свештеника, међу којима је био један архимандрит *под митром дакле митрофор*. Снажан утисак је оставио руски ђакон стар око шездесет година, басиста; *изваредно јак глас, па када чита читава црква одјекује* – бележио је Томо К. Поповић.² По завршетку литургије одржана су молепствија краљу Петру, регенту Александру и осталим члановима краљевске породице, а затим и парастос руском цару Николају Другом. На руском језику одржане су две проповеди. За све време службе одговарали су *нотално чисти Руси*. Десет дана након ове литургије, у великој сали хотела *Боке*, три руска свештеника служила су литургију којој су присуствовали и православни и католици, да би чули горепоменутог руског ђакона, *јер је то глас чудо једно неискazано*. На Андријин дан, у цркви на Топлој служили су руски свештеници уз три домаћа, а певали су Руси. Тог дана је најлепшу здравицу на пријему код команданта Киклића, по оцени Тома К. Поповића, одржао један руски генерал који је у цркви био у *свечаној униформи са свим орденима*. На Госпођиндан 1921. године, на Савини је служио архијерејску службу епископ кијевски Сергије, који је и раније долазио у овај манастир, а одговарао је руски хор. Будући да није имао своју одежду, епископ је носио одежду владике Саватија Љубибратића, који је крајем 17. века избегао из манастира Тврдоша у херцегновски крај. Највише помена има о полтавском архиепископу Теофану. Почетком новембра 1921. године, на молбу овдашње руске колоније, српски патријарх Димитрије дозволио је архиепископу Теофану да живи међу Русима у Херцег Новоме. Приликом доласка, на пристаништу су га

² Државни архив Црне Горе Цетиње, Архивско одјељење Херцег Нови (у даљем тексту АХ). Лични фонд Томо Поповић.

дочекали бројни Руси. У цркви св. Арханђела Михаила се помолио и благословио присутне, а затим отишао у манастир Савину, где је живео до одласка у Сремске Карловце, септембра 1922. године, да би се тамо настанио. Архиепископ Теофан је на Арханђелдан служио у граду са руским и српским свештенством, такође у одејаније Владике Љубибратића. Одржао је и проповед на руском језику. У истој цркви, архиепископ је са руским протом и ђаконом служио литургију на Ваведеније, одржавши и проповед. Црква је била пуна Руса. Он је служио у истој цркви и на рођендан краља Александра. (Црнић Пејовић 1984, 154–155) Црква је том приликом била пуна представника власти, ђака, наставника, и било је доста народа – наводи Томо К. Поповић у својим биљешкама. На Никољдан, поново у топаљској цркви служи архиепископ Теофан, а после литургије је одржао парастос руском цару и царској породици. На Бадње вече 1922. године, црква на Топлој била је пуна – нарочито Руса и војника, а служио је, као што је у то време било уобичајено, архиепископ Теофан. *Појали су као и обично Руси*. Три дана Ускрса те исте године, у истој цркви, служио је такође архиепископ Теофан, а на трећи дан је зађаконио једног руског пуковника. Забележено је да су на први дан Ускрса, након литургије, на честитања код познаника ишли Руси мушкарци, а сутрадан жене, јер је тако био обичај у Русији. По одласку, архиепископа Теофана заменио је архимандрит руски Теодосије, који је 24. октобра 1922. године служио у цркви на Топлој пригодном обележавања десетогодишњице од победе српске војске код Куманова. Када је те године на Госпођиндан владика Кирил произвео пароха из насеља Кути, Саву Накићеновића, у протопрезвитера, служила су два руска ђакона и певао је мешовити руски хор.³

У вези с претходно реченим треба навести да је *обичајни живот емиграната обично (...) сведен на основне елементе традиционалних поступака и ритуала и, углавном, представља мешавину старих навика и оних стечених и прихваћених у новој средини*. (Павићевић 2011, 144)

Као што се да видети на основу ових бележака, руски емигранти су у сваком погледу били ослоњени на Српску православну цркву у Боки Которској, а у локалне цркве су ишли на богослужење, и у њима су се венчавали и крстили. Тако је, једним поводом, управа Српске православне парохије Топла упутила парохији Крушевица молбу да руски избеглица Георгије Никитенко, који је од 1920. године био настањен у Топаљској парохији, обави предбрачне испите у својој парохији, а не – како би по канонима Цркве требало – у Мокринама (Петијевићи), одакле му је будућа супруга Мара, ћерка покојног Пера Петијевића. Ова молба је упућена с разлогом, јер је Никитенко био инвалид, а село Мокрине је удаљено од Топле око два сата хода. Георгије Никитенко је био син генерала, рођен марта месеца 1893. године у Севастопољу.⁴

„Руским људима који су остали без домовине у братској земљи“

³ Државни архив Црне Горе Цетиње (АХ). Лични фонд Томо Поповић.

⁴ Државни архив Црне Горе, Архивско одјељење Херцег Нови (АХ), Црквени архив Топла, бр. 92, 1934. година.

Овај епитаф је сачуван на једном обелиску из 1931. године, а налази се на руском / војном, руско-српском гробљу на Савини у Херцег Новом. Овде говоримо о једној градској локацији као месту сећања, *заједничком месту историјске свести које обухвата симболички простор који се налази између историјског догађаја и савременог сећања, између историје и њене употребе... а веза између прошлости и данашњице најснажнија је када је место сећања историјска локација са материјаним остацима из прошлости; ипак место сећања увек представља тек репрезентацију, одређену представу о прошлости.* (Радовић 2013, 31)

Руске избеглице које су умирале одмах по доласку у Боку Которску, 1921/22. године и касније, сахрањиване су на једном делу тзв. војног гробља у Херцег Новом, на Савини. Локални назив *војно гробље* је простор који данас захвата северозападни део Градског гробља, које се налази у близини цркве Св. Ане и где су сахрањивани умрли војници из болнице у Мељинама, посебно у току Првог светског рата.

Гробље се некада још називало и *генералско, руско-српско гробље*, а најчешће само *војно*, јер је велики број војних лица сахрањен на њему: 9 генерала, 7 пуковника, 1 попуковник, 3 капетана и 1 поручник, а међу генералима је био један лекар, укључујући и генерала Рачинског Василија, убијеног 1942. године у селу Репаји. (Дабовић 1999, 287–289)

Већина умрлих Руса није имала материјалне могућности да подиже трајне споменике, већ су гробно место обележавали дрвеним крстом, који би временом иструлио, а како многи нису остављали за собом ни потомство, то би им се изгубила и локација гроба. Архитекта Борис Дабовић је у мају 1992. године обавио снимање Руског гробља и констатовао да су сачувана само педест и два гробна места, од којих десет није имало писано обележје. Том приликом је објавио и натписе на споменицима сахрањених руских избеглица, са именима и презименима и њиховим занимањима. То су били гробови девет генерала, седам пуковника, једног потпуковника, три капетана, једног поручника, три државна саветника, три инжењера, два лекара, и једног барона. Зуб времена и неодговорност локалних власти, те тзв. дивља градња, уз самовољу појединаца и њихову жељу за брзом зарадом, представљају узрок нестанка многих гробова. Међу сачуваним гробовима је обелиск из 1931. године, поменут раније у тексту, са епитафом који гласи: *Руским људима који су остали без домовине у братској земљи.* (Дабовић 1999, 285–287)

Споменици су одувек били начин уобличавања сећања, маркери времена, сепаратори простора, одблесци политичких идеја, учитељи морала и највиших врлина епоха, инструменталне уметничке форме којима је требало зауставити одређени тренутак историје и победити пролазност. (Павићевић 2011, 181)

Актуелизација питања руских емиграната на крају 20. и почетком 21. века

Историјско питање руских емиграната актуелизовано је кроз рад и залагање Друштва српско-руског пријатељства за Боку Которску и Дубровник, основаног 199/91. године, да би 2003. године било пререгистровано у Друштво српско-руског пријатељства за Херцег Нови и Боку Которску. Програм Друштва подразумева јачање културних и историјских веза са Русијом. Примарни циљ Друштва је заштита Руског гробља на Савини – Херцег Нови, које је основано 1919/1920. године. Гробље је било девасатирано, а гробнице продаване, посебно 90-тих година 20. века. Ово Друштво успева да заштити део гробља, на коме је данас подигнута црква посвећена Св. Теодору (Фјодору) Ушакову. Теодор Ушаков био је адмирал Руске флоте, који је учествовао у великим биткама на Средоземном мору и Јадрану, не изгубивши ниједну битку против Турака. Живио је монашким животом, а канонизован је 2000. године. (Радојичић 2009, 135–146).

Улаз у цркву светог Теодора Ушакова

Почетком 21. века отпочињу *нове руске миграције* ка Боки Которској, које су интензивирани током 2006. и 2007. године, а током 2008–2013. године њихов је обим умањен. *Анатомију дешавања* у последњих неколико година посматрала сам у више наврата, кроз призму економских, верских, друштвених и културних дешавања. *Питање миграција првенствено је повезано са питањем историјских и политичко-економских процеса, а затим, мада не од мање важности, и са проблемима идентитета, идентитетских процеса и стратегија.* (Павићевић 2011, 132)

У првим годинама 21. века *руски талас* је стигао у виду пролазног туристичког задржавања, да би многи од придошлих Руса већ тада у Боку Которску и на Црногорско приморје пристизали са већ познатим, значајним информацијама о свим питањима везаним за куповину некретнина, од правно-

административних до друштвено-економских.

Све је више примера који указују на то да је досад познати систем различитих култура / културних разлика неодржив у познатим формама; управо због огромног учешћа масовних медија и култура – без граница, сви облици нових миграција имају интензитет елементарне непогоде, мењајући слику света и културних образаца.

Готово деценију након итензивне куповине некретнина, посебно на Црногорском приморју, од стране руских држављана, свеопшта медијска позорност је усмерена, поред осталог, и на адаптивне и асимилационе процесе, духовно заједништво, добре дипломатске односе итд., а не јењава ни број информација када су у питању медији у Црној Гори, који на ударним местима и у ударним терминима свакодневно на руском језику нуде све што се може пласирати. Дневне новине у Црној Гори – „Побједа“, „Дан“ и „Vijesti“, ТВ и радио станице континуирано извештавају о свим активностима које су везане за долазак и боравак Руса, што је пропраћено десетинама објављених текстова током више последњих година. Такође, од 1. августа 2011. године са емитовањем је отпочео и Руски радио у Црној Гори, под следећим слоганом: *све ће бити добро*. Фреквенције су доступне у седам градова Црне Горе. Поред осталих информација, редовно се емитује и „Музика за душу“.

Новине које се штампају на руском језику излазе претежно у Будви, а редакцију чине искључиво Руси. „Руска газета“ излази сваке суботе, почев од 1. маја 2007. године. „Руски журнал Јадран“ бави се темама из историје Црне Горе, туристичким занимљивостима, прати актуелна културна и политичка збивања.⁵ На руском језику излази и „Правни вјесник“, који се бави правном проблематиком и објављује све потребне информације, законске прописе који су од значаја за руске држављане. Новина „Руски курир“ може се од 2010. године купити и у Црној Гори, а намењена је Централној Европи и пружа разноврсне информације за европске центре, као што су Беч и Будимпешта. „Руски вјесник“ је новина о Црној Гори, која на руском језику излази у Бару, а редово обавештава о свим друштвеним и културним дешавањима. Најутицајнији црногорски медији објавили су у марту 2008. године почетак излагања у Црној Гори једне од најутицајнијих руских новина – „Комсомолска правда“. Специјализовани илустровани часопис „Навигатор Монтенегро“ има рубрике посвећене наутичком туризму и риболову, поред редовног извештавања о локалним посленицима из света културе и о гостовањима истакнутих руских уметника. (Радојичић 2009, 135–146)

Миграторна кретања на регионалном, али и на глобалном нивоу могу индиректно произвести културне трансформације у националној култури и довести до прекомпозиције домаћих и страних елемената у постојећем културном идентитету Црне Горе. Такође, на преобликовање „садржаја“

⁵ Ова новина и часопис излазе у Будви, где се налазе њихове редакције. Први пут су се појавиле 2007. године и штампају се у тиражу од 2.000, односно од 3.000 до 5.000 примерака, а „Руска газета“ се дистрибуира и у Русији.

културног идентитета могу утицати и унутрашњи, односно спољашњи популациони трендови. (Вујачић 2013, 135)

За оживљавање духовног заједништва пресудну улогу одиграло је *Друштво српско-руског пријатељства за Херцег Нови и Боку Которску*, које је уложило велике напоре и огроман труд обрађујући се челним људима Русије ради ревитализације *Руског гробља* у Херцег Новом.⁶ Труд је уродио плодом и Руска дума је 2006. године стала иза обнове гробља. Тада је отпочето са обнављањем гробља и градњом цркве, уз освештавање од стране митрополита црногорско-приморског Господина Амфилохија. Током радова, гробље су обишле високе руске делегације, на челу са госпођом Љубов Константиновом Силском, а у њиховом саставу су били и Јаков Федорович Герасимов (амбасадор Русије у Црној Гори), као и посланици Думе – Александар Сарич, Андрија Жуков, Виктор Заваразин, и други. Радове на гробљу надгледао је господин Александар Бељаков, сликар, иначе извршни директор Словенске алијансе, са седиштем у Херцег Новом. Предвиђено је било да познати руски иконописац Сергеј Присекин ослика цркву. До сада је цркви Св. Теодора Ушакова поклоњено више икона, и то од стране Руске патријаршије, Руског парламента и других, а црква је завршена и освештана 2009. године.⁷

Руско гробље 2006. године

Руско гробље данас

За отачаство и вјеру, за царство небеско – наслов је текста објављеног у Новским новинама 2009. године, поводом 14. октобра, славе цркве Светог Фјодора Ушакова, која се налази на Руском гробљу у Херцег Новоме. Том приликом је амбасадор Руске Федерације у Црној Гори Јаков Герасимов изразио задовољство

⁶ Медији су у више наврата објављивали вести о Руском гробљу: С. Паповић, *Елита царске Русије*, „Политика“, октобар 2003; V. Ignjatović, *Parastos posle 90 godina*, „Svedok“, 16. januara, Beograd, 2007; „Дан“, Подгорица, 30. април, 2007; В. Стрига и Л. Злотникова, *Откривање споменика Русима у Црној Гори, Херцег Нови*, „Руски Јадран“, предброј, Будва, мај 2007. године.

⁷ Госпођа Гордана Стијепчић Булатовић, председница *Друштва српско-руског пријатељства*, дала је наведене податке током разговора и у писаној форми, у периоду август–септембар 2007. године, у Херцег Новом. На пруженим информацијама јој се најискреније захваљујемо. Господин Александар Бељаков, извршни директор Словенске алијансе у Херцег Новом, приликом разговора је такође дао значајне податке у вези са изградњом цркве и обнове Руског гробља, у септембру месецу 2007. године, у Херцег Новом.

због изграђене цркве и обновљеног гробља поред ње, као и због доласка великог броја грађана Херцег Новог и руских привредника који живе у Боки Которској на литургију. Реконструкцију девастираног Руског гробља и изградњу цркве Св. Теодора Ушакова финасирала је Руска дума. Ово је прва градска руска црква подигнута у Црној Гори, а дата је на управљање Српској православној цркви, док је црква посвећена царској породици Романових подигнута 2006. године, у манастиру Успења Пресвете Богородице, у селу Рустово у Паштровској гори.

У Херцег Новом је 4. новембра 2010. године, на Руском гробљу на Савини одржан парастос руским избеглицама које су ту сахрањене. Парастосу је присуствовала висока делегација Руске думе, коју је предводила Љубов Силска, а присутни су били руски амбасадор у Србији, отправник послова Руске федерације у Црној Гори, В. Алексијевић из Удружења ветерана, представници локалне управе и *Друштва српско-руског пријатељства за Херцег Нови и Боку Которску*. Парастос је обавило његово преосвештенство митрополит Амфилохије са свештенством, међу којима је био и изасланик руског патријарха Алексеја II. У пригодној беседи, митрополит Амфилохије је у кратким цртама описао животни пут Св. Теодора Ушакова. Речено је да је Ушаков као поморски генерал царске Русије, у време Св. Петра Цетињског, боравио у Црној Гори и учествовао у биткама против Наполеона Бонапарте, бранећи Боку Которску од Француза. Митрополит Амфилохије је изразио задовољство што је црква на Руском гробљу посвећена управо овом свецу, који је *био ратник за правду Божију и људско достојанство*. Гости из Русије обишли су 108 обновљених хумки у којима су сахрањени руски емигранти, и на сваки гроб постављен је каранфил. Љубов Силска поклонила је икону Казанске Богородице овој цркви и изразила је захвалност свим грађанима који су помогли да се обнови овај меморијални комплекс. Овом пригодом, представници Руске думе, уз благослов патријарха московског и све Русије Алексеја II, уручили су одликовање Руске православне цркве председници *Друштва српско-руског пријатељства Херцег Нови и Боку Которску*, госпођи Гордани Булатовић. Грамата јој је додељена у знак захвалности за напоре које је уложила да би се сачувало и обновило Руско гробље у Херцег Новом, а награда је додељена и председнику општине Херцег Нови.

Почетак богослужења у цркви светог Теодора Ушакова

Свечаност под називом „Руска награда“ организована је први пут 2012. године, а намера московских организатора је да она постане традиционална. Том приликом је председнику општине Херцег Нови, господину Дејану Мандићу, на Канли кули, на прослави обележавања 300 година дипломатских односа Русије и Црне Горе, додељена награда за допринос унапређењу односа двеју држава.⁸

Данас Руско гробље можемо сматрати и меморијалним комплексом. Оно у свом саставу има келију и канцеларије, а пет звона изливених у Русији налази се на специјално урађеним постолјима, што све указује на то да се овај локалитет уклапа у истраживање града као својеврсног текста.

Више информатора ми је потврдило оно у шта сам се и лично била у прилици уверити, а односи се на велику присутност домаћег становништва богослужењима која се редовно обављају у цркви Св. Теодора Ушакова на Савини, где се, на пример, на Бадњи дан налажу бадњаци, што се и јавно оглашава, а исто се понавља и о свим великим црквеним празницима током године. Такође, оджавају се и опела и помени за православце који се сахрањују на Градском гробљу, које је истом простору где се налази и Руско гробље. Руски држављани редовно присуствују богослужењима у спским православним храмовима широм Црне Горе, а све чешће се обављају обреди њихових венчања и крштења. Неколико година уназад, свештеник Руске православне цркве био је на

служби у цркви Ваведeње Богородице на жањичком острву. Православни Руси, како ми је надахнуто говорио поп Раде Бубања у цркви Св. Спаса на Топлој, овде *осећају духовну слободу*.

Можда би Ивана Жигон, која је пре много година довела у Херцег Нови групу руских бизнисмена да виде девастиране гробове својих очева, дедова, родбине, могла тумачити лик у некој позоришној драми која би оживела трагичне руске приче, попут оне о генералу Василију Рачинском и његовој ћерки Анастасији, које су комунисти убили 1942. године у селу Репаје, како је већ раније у тексту наведено.

Локалитет или комплекс на коме се налазе Руско гробље и црква Св. Теодора Ушакова има, поред оне духовне, и социјалну карактеристику града и представља културну концептуализацију простора, те је могућа етнолошка/антрополошка

⁸ „Руска награда“, пројекат у области дипломатије Русије и Црне Горе, треба да постане традиционална годишња церемонија на територији Црне Горе, која ће укључити штампане и друге медије у Црној Гори и Русији. Централни део свечаности биће додела награда истакнутим уметницима, бизнисменима и представницима црква Русије и Црне Горе.

анализа узајамног односа симболички обележеног простора и идентитета. (Радовић 2013, 13)

Данас је уобичајена слика многих градских средина, поготово на Црногорском приморју, где се руски држављани могу срести током целе године, да Руса има на свим јавним местима: у супермаркетима, продавницама, апотекама, на јавним манифестацијама, на богослужењима, крштењима, свадбама, културним дешавањима, на плажи, у кафани, у банци. Општи утисак који се стиче на основу рада на терену и из медија јесте тај да су се придошли Руси адаптирали у новој средини, да им одговара храна, гостољубивост домаћина, да се осећају слободно, спокојно – *као код куће*. Да ли је реч о доласку ради одмора, посла, повременим или сталног боравка – тек, руско присуство оставља трага на свим пољима економског, друштвеног, културног и верског живота, а може се констатовати једна важна чињеница – да су једни другима пружили нове садржаје. (Радојичић 2009, 135–146)

Закључак

На херцеговској ривијери се у последњих стотину година у два наврата настајују Руси. Први велики *руски талас* стигао је, као што се из текста види, након Октобарске револуције, и има други контекст у односу на овај интензивни, који је од 2005. и 2006. године, са мањим застојима до данас, излило *море глобализације*.

Иако се наменски не граде са циљем меморијализације, градови имају капацитет да отелотворе, материјализују и репрезентују колективно памћење и да га сублимирају у простору и времену, што се види на примеру руског гробља у Херцег Новом. (Радовић 2013, 11) Руско гробље – његова физичка и духовна ревитализација – чини заједничко место историјске свести, духовно састајалиште, колективно сећање, чинећи *простор који се налази између историјског догађаја и савременог сећања, између историје и њене употребе*. (Радовић 2013, 1)

Црну Гору очекују комплексне промене у наредним годинама, а миграциони процеси остављају свој печат управо тако да у *приморском дијелу, гдје су се формирале нове социјалне/националне заједнице, састављене од већег броја странаца претежно Руса...* ови процеси *отварају нове дилеме, али и нове перспективе*. (Вујачић 2013, 145)

Временска дистанца која је мала представља ограничавајући фактор и онемогућава доношење поузданих закључака о актуелној ситуацији на терену, јер је миграциони процес у току, а свакодневно праћење ситуације на терену тек ће омогућити нове увиде, поготово када се говори о духовности, религији и свим верским садржајима у једној средини у којој *руски талас* има ноту духовног даривања.

Литература

- Вујачић, Лидија. 2013. „Однос националног, регионалног и глобалног – Црна Гора у 21. вијеку.“ *Гласник Етнографског института САНУ* LXI (1): 133–147.
- Дабовић, Борис. 1999. „Руско гробље у Херцег Новом.“ *Бока 21–22, Зборник радова из науке, културе и умјетности*: 285–289.
- Државни архив Црне Горе Цетиње Архивско одјељење Херцег Нови (у даљем тексту АХ). Лични фонд Томо Поповић.
- Злоковић, Максим. 1972. „Херцег Нови од пада Млетачке републике до Бечког конгреса (1797–1815).“ *Бока 4, Зборник радова из науке, културе и умјетности*: 33–58.
- Јовановић, Мирослав. 1996. *Досељавање руских избеглица у Краљевину Срба, Хрвата и Словенаца 1919–1924*. Београд: Стубови културе.
- Ковачевић, Predrag. 1972. „Учеће Bokelja у развоју руске морнарице.“ *У 12 вјекова Bokeljske tornarice*, уредник Danilo Kalezić, 137 – 155. Београд: Monos.
- Павићевић, Александра. 2011. *Време (без) смрти, Представе о смрти у Србији 19–21. века (Посебна издања књ.73)*. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Radović, Srđan. 2013. *Grad kao tekst*. Београд: Библиотека XX век.
- Радојичић, Драгана. 2009. „Руске миграције у Црној Гори – почетак 21. века.“ *У Европскаја интеграција и културно многообразије, кн. 1 „Идентичност и миграција“*, уредница Марина Мартинова, 135 – 146. Москва: РАН.
- Радојичић, Драгана. 2008. „Руси у Боки Которској – миграције без граница.“ *У Слике културе некад и сад (Зборник ЕИ САНУ 24)*, уредница Драгана Радојичић, 111 – 123. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Црњић Пејовић, Марија. 1984. „Херцег Нови послје 1. свјетског рата по записима Тома К. Поповића.“ *Зборник Бока 15–16*: 154–155.
- Црњић Пејовић, Марија. 1985. „Педесет пет година од објављивања листа „Россика“ у Игалу.“ *Библиографски вјесник 2*.

Штампани и електронски медији:

- Вечерње Новости, 15. јануар 2007. Прелевић, Ч. *Баћушке само кешом*, Београд.
- Вечерње Новости. 18. фебруар 2007. Греговић, С. Руско насеље на полуострву Луштица добија урбани оквир, Београд.
- Вијести, ТВ програм, емитован 20, 22, и 26. априла 2008.
- Гра Мар некретнине бр. 5, јун–јул 2007. „Простор“, *архитектура, грађевинарство, ентеријер, дизајн, идеје, личност*, Подгорица, 86–88.
- Дан, 30. април, 1. и 2. мај 2007, *И Путин под Орјеном*, Подгорица.
- Економска политика, 2007. Ристић, Л. *Врео и камењар*, Београд.
- Комсомолској правди бр. 7, 6–12. јуни 2008, 11.
- Побједа, 19. аугуст 2007, Бојанић, М. *Кремљ и крем на Луштици*, Подгорица, с. 9.

Политика, октобар 2003. Паповић, С. *Елита царске Русије*, Београд.
Сведок, 16. јануар 2007. Игњатовић, В. *Парастос после 90 година*, Београд.
Herceg Novi: Ruski Jadran, pred broj. Мај 2007. Zlotnikov, L. *Otkrivanje spomenika
Rusima u Crnoj Gori*, Budva, 4–5.
Црна Гора данас бр. 3–4. март/април 2011, Подгорица, 46–47, 34–37.
Веб презентација: www.ruskanagrada.me

Dragana Radojičić

Confesional, Social and Cultural Aspects of Russian Migrations in Boka Kotorska. The Russian Cemetery and the Spiritual Union

This study chronologically covers the revitalization of the *Russian cemetery* in Herceg Novi and the construction and spiritual influence of the Church of St. Theodore Ushakov, the first Russian church built in Montenegro in 2007. From the historical point of view the period described is the one that starts after the October Revolution when a lot of emigrants came and permanently stayed in Boka Kotorska. These were the members of the *Elite of the imperial Russia*: high-rank officers, professors, doctors, artists and their families. Russian emigrants relied on the Serbian Orthodox Church in Boka Kotorska. They went to the local churches to attend the liturgy, to get married, christened or be buried.

Key words:
migrations, the Russian cemetery, the Church of St. Theodore Ushakov, spiritual and cultural connection.

Since the beginning of the 21st century many Russians have come to Montenegro to form another or the only home. In the coastal towns they can be seen throughout the whole year, in every public place such as supermarkets, shops, pharmacies, at public events as well as liturgies, christenings, weddings and cultural events. The general impression based on the field work and media reports is that the Russian newcomers have adapted to the new environment and that they feel free and peaceful- *just like at home*.

The Society of Serbo-Russian Friendship for Herceg Novi and Boka Kotorska contributed immensely to the renewal of the spiritual unity. This has been accomplished through reaching the primary goal of this Society, which was to restore and protect *the Russian cemetery* on Savina in Herceg Novi. This location has become, especially after the construction of the Church of St. Theodore Ushakov, an active center of spiritual unity between Russians and people from Herceg Novi and nearby places. This everyday-spiritual unity is evident in all the religious rituals taking place.

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

2:39(082)

316.74:2(082)

РЕЛИГИЈА, религиозност и савремена култура
: од мистичног до (и)рационалног и vice
versa / главни и одговорни уредник Драгана
Радојичић ; уредник Александра Павићевић ;
[превод Ђурђина Шијаковић и аутори текстова].
- Београд : Етнографски институт САНУ, 2014
(Београд : Чигоја). - 216 стр. ; 24 см. -
(Зборник / Етнографски институт САНУ ; 30)

На спор. насл. стр.: Religion, Religiosity
and Contemporary Culture. - Радови на срп. и
енгл. језику. - Тираж 500. - Напомене и
библиографске референце уз текст. -
Библиографија уз сваки рад. - Summaries ;
Резимеи.

ISBN 978-86-7587-074-6

1. Ств. насл. на упор. насл. стр.

а) Религија - Антрополошки аспект -
Зборници б) Религиозност - Културолошки
аспект - Зборници

COBISS.SR-ID 208312076